

Ernest Mandel

Arbetsvärdeteorin och *Monopolkapitalet*

mars 1967

Ursprungligen publicerat i *International Socialist Review*, vol. 28 No. 4, 1967, s. 29–42.

I noterna nedan har sidhänvisningarna till amerikanska utgåvan av Baran & Sweezys bok om *Monopolkapitalet* bibehållits. Men för citaten har vi utnyttjat svenska utgåvan.

David Horowitz utmaning¹ erbjuder ett välkommet tillfälle att pröva giltigheten av arbetsvärdeteorin som ett instrument för att analysera och förklara hur den samtida monopolkapitalismen fungerar. Samtidigt ger det oss möjlighet att fördjupa både vår uppskattning och kritik av Baran och Sweezys bok.²

Begreppet ”överskott” används idag i stor utsträckning av antropologer och studenter av primitiva samhällen i dess mest elementära betydelse: den del av den samhällsliga produktionen som överstiger samhällets omedelbara konsumtionsbehov. Eftersom det primitiva samhället, där ”överskottet” först framträder, är ett klasslöst samhälle, är producenternas konsumtion (d.v.s. återställandet av producentens arbetskraft och reproduktionen av det givna antalet producenter) och den samhällsliga konsumtionen i stort sett likvärdiga. I denna mening omfattar ”ekonomiskt överskott” samma socioekonomiska begrepp som det marxistiska begreppet ”merprodukt”, dvs delen av den samhällsliga produkten utöver den ”nödvändiga produkten”.

Men i alla utom de mest efterblivna av primitiva samhällen har ”den nödvändiga produkten” ännu en funktion att fylla för att reproducera samhällets produktiva förmåga. Den måste också garantera ersättning av alla produktionsmedel som förbrukas i den samhällsliga produktionsprocessen. Ju mer ett samhälle utvecklas, desto viktigare blir denna andra funktion.

I ett kapitalistiskt samhälle innefattar den nödvändiga produkten konstant plus variabelt kapital ($k+v$), det vill säga reproduktion av död och levande arbetskraft som är nödvändig för att omstarta produktionen på samma nivå som under den föregående cykeln. Detta säkerställer det som Marx kallar för ”enkel reproduktion”. Överskottsprodukten utgör skillnaden mellan värdet av den samhällsliga produkten, $k+v+m$, och värdet av den nödvändiga produkten. Den är lika med m , mervärdet. I själva verket är mervärde helt enkelt den specifika form under vilken överskottsprodukten tillägnas i den kapitalistiska ekonomin.

Baran och Sweezy ifrågasätter inte denna definition. De upprepar den faktiskt på sidorna 8-10 i sin bok.³ De tillägger att om de föredrar begreppet ”överskott” framför ”mervärde”, så är det bara för att ”de flesta som är bekanta med marxistisk ekonomisk teori” – i motsats till Marx själv – identifierar mervärdet ”som lika med summan av profit + ränta + jordränta”. (s. 10) I den meningen verkar de utgå från samma definitioner som Marx, och David Horowitz verkar ha fel i sitt antagande att de har övergett arbetsvärdeteorin.

Men allteftersom författarna utvecklar sina argument blir det mer och mer uppenbart att de väsentligt avviker från denna ursprungliga definition. Det skapas ett intryck av att de har

¹ D Horowitz: [Argument för en ny-marxistisk teori](#)

² Syftar på Baran-Sweezy: [Monopolkapitalet](#)

³ A.a. ”Inledning”

övergett arbetsvärdeteorin. Huruvida detta är avsiktligt eller inte är upp till Paul Sweezy själv att klargöra.

Avskrivningar och värdeminskningar

Vid bedömningen av ”överskott” lägger Baran och Sweezy särskild vikt vid frågan om värdeminskningsavdrag. De påstår att överdrivna avskrivningar (s. 99-100 och 372-378) utgör ”överskott” och de trasslar in sig i olika beräkningar av denna faktor. Men de ställer inte frågan på det sätt som den borde ställas ur marxistisk synvinkel: Vad är värdet av det fasta kapital som faktiskt förbrukas i produktionsprocessen?

Flera argument talar emot deras och Joseph D. Phillips tes om ”överdrivna avskrivningar”. Att använda en procentsats av bruttoinvesteringarna som liknar den i Sovjetunionen är uppenbarligen ohållbart, eftersom nettoinvesteringstakten i Sovjetunionen är mycket högre än i den amerikanska ekonomin. Överdrivna avskrivningar är inte den enda formen av skatteflykt. Vinster döljs ännu bättre genom att kostnader för kapitalförnyelse belastar den löpande verksamheten, vilket är ett vanligt förfarande inom storföretagen.

Och sist men inte minst, för att få en korrekt uppskattning av de reala fasta kapitalvärden som förbrukas i den löpande produktionen måste man börja med att ha en korrekt uppskattning av det reala kapitalvärdet. Detta är vanligtvis ännu mer underskattat än de löpande vinsterna. Och eftersom den accelererande teknologiska expansionstakten, som Baran och Sweezy erkänner, tenderar att minska livslängden för anläggningar och maskiner, är värdet av det årligen förbrukade fasta kapitalet verkligen mycket stort, förmodligen större och inte mindre än vad de officiella avskrivningarna påstår.

Följaktligen bör man subtrahera, inte addera, avskrivningarna från bruttointäkterna för att fastställa företagens ”överskott”. Och denna beräkning minskar kraftigt Phillips statistiska påvisande av ”överskottets tendens att stiga”. Utan någon del av avskrivningarna sjunker överskottet, så som det definieras av författarna, till 43,3 procent av BNP 1929, 49,4 procent 1949, 49,2 procent 1959 och 49,8 procent 1961.

Om man å andra sidan definierar ”överskottet” på det sätt som författarna inledningsvis gör som ”skillnaden mellan vad samhället producerar och kostnaderna för att producera detta” (s. 9) och eliminerar ränta och hyra från ”produktionskostnaderna”, följer man arbetsvärdeteorin: ”Överskottet” eller ’mervärdet’ är då skillnaden mellan värdet av den samhälleliga produkten och det värde som förbrukats (i form av konstant och variabelt kapital) för att producera denna produkt.

Men denna klassiska marxistiska definition är oförenlig med den mer slarviga definitionen av ”överskott” som ”skillnaden mellan den totala nettoproduktionen och de produktiva arbetarnas sammanlagda reallöner” (s. 125). Denna definition använder arbetsvärdeteorin i den andra delen men förnekar den i den första. Den samlade ”nettoproduktionen”, som den definieras av nuvarande borgerliga beräkningar, inkluderar omfördelning av mervärde och många inkomster som helt enkelt är resultatet av inflation (t.ex. betalningar till väpnade styrkor, veteraner eller statliga funktionärer som finansieras genom budgetunderskott, etc.). Våra författare rör sig alltså fram och tillbaka mellan beräkningar av värde och ”total efterfrågan”. Horowitz har rätt i sitt antagande att de försöker kombinera Marx och Keynes. Han har fel när han antar att detta bidrar till en klarare förståelse av monopolkapitalets ”rörelselagar”.

Horowitz baserar sitt förkastande av arbetsvärdeteorin på en gammal artikel skriven av Oskar Lange på trettioalet.⁴ Denna artikel innehåller vad som enligt vår mening är flera missupp-

⁴ Oscar Lange: [Marxistisk ekonomi och modern ekonomisk teori](#), publ. i *Marx och den moderna nationa-*

fattningar om både Marx ekonomiska teori i allmänhet och hans arbetsvärdeteori i synnerhet. Detta är inte platsen att utförligt besvara Langes argument. Men vi skulle vilja ta upp en av hans grundläggande punkter, som har en direkt bäring på vår kritik av *Monopolkapitalet*.

Langes antagande att Marx' arbetsvärdeteori "framför allt är allt en statisk teori om ekonomisk jämvikt" (op. cit.) förefaller oss helt felaktigt. Man skulle kunna göra denna poäng om den speciella tillämpningen av denna teori på förhållanden med enkel varuproduktion. Men det är helt fel att hävda det om värdeteorin som den tillämpas på kapitalismen. Och det är till denna tillämpning, och inte till specialfallet med statisk jämvikt i ett förkapitalistiskt samhälle, som Marx trots allt ägnar nästan alla sina ekonomiska studier, från 1844 till sin död.

För att förstå den dynamiska karaktären hos den arbetsvärdelära som Marx använde sig av räcker det att förstå Marx syfte med att fullända Ricardos arbetsvärdelära genom att utarbeta sin mervärdeteori. Vad han ville förklara var det i grunden dynamiska problemet med kapitalackumulation: Hur utbytet av "lika värden" mellan arbetaren och kapitalisten leder till ett ständigt berikande av kapitalisten. Det är onödigt att utförligt utveckla det sätt på vilket Marx löste detta problem: distinktionen mellan arbete och arbetskraft; upptäckten att arbetaren inte säljer sitt "arbete" utan sin arbetskraft; distinktionen mellan arbetskraftens bytesvärde och dess bruksvärde för kapitalisten (som just är att producera mer värde än sitt eget bytesvärde) etc.

Den av Marx korrigerade arbetsvärdeteorin introducerar två dynamiska element i vad Lange felaktigt kallar en "teori om ekonomisk jämvikt". Till sin natur innebär den att en process av ekonomisk tillväxt är inbyggd i modellen. Och den anger de dubbla processer som utgör grunden för kapitalackumulationen: konkurrens mellan kapitalister och konkurrens mellan kapitalister och arbetare.⁵

Av samma skäl är det olämpligt att tala om Marx' modell som en modell för allmän "ekonomisk jämvikt". I själva verket är det en modell som uppvisar en dialektisk enhet av jämvikt och obalans, där den ena med nödvändighet leder till den andra. Detta är skälet till att det är meningslöst att försöka "upptäcka" Marx' kristeori i de berömda reproduktionsscheman som finns i *Kapitalets* andra band, eftersom dessa scheman faktiskt abstraherar från "konkurrensen mellan kapitalister". Och varje studie av konjunkturcykler måste nödvändigtvis falla under den rubriken, enligt Marx själv.⁶

Alla "rörelselagar" i det kapitalistiska produktionssättet uppstår ur kapitalackumulationsprocessen, som baseras på och förklaras av arbetets värdeteori, såsom den fulländades av Marx. Detta gäller särskilt lagen om kapitalets centralisering och koncentration och lagen om kapitalets ökande organiska sammansättning, vilka båda är resultatet av konkurrens mellan kapitalister ("de stora fiskarna äter de små fiskarna") och av konkurrens mellan kapital och arbete (nödvändigheten att öka produktionen av relativt mervärde, dvs. att öka arbetets produktivitet).

Försöket att skilja kapitalackumulationens aktiviteter från dessa två rationella förklaringar som Marx erbjuder, eller till och med att skilja den ena från den andra, måste leda till upptäckten av någon mystisk "ackumulationsdrift" bortom vetenskaplig forskning. Författare som ger sig in på denna farliga väg hamnar i allmänhet i tautologiska förklaringar av typen "kapitalister ackumulerar därför att (!) det är deras uppdrag – eller funktion, eller roll, eller

lekonomin (urspr. i *Review of Economic Studies*, June 1935).

⁵ I den ovannämnda artikeln eliminerar Lange för övrigt helt konkurrensen mellan kapitalister och antar att tekniska framsteg sker oberoende av sådan konkurrens, och inför därmed ett element av inbyggd evolution. Detta är en allvarlig feltolkning av marxismen.

⁶ I sin generalplan för *Kapitalet* utesluter Marx uttryckligen krisen från den del som heter "kapitalet i allmänhet" och inkluderar den i den del som heter "olika kapital", dvs. konkurrens.

mål – att ackumulera”. Man kommer att tänka på Molières odödliga definition: ”Opium gör oss sömnliga eftersom det besitter egenskapen att vara sömngivande.”

Konkurrens mellan kapitalister

Baran och Sweezy hävdar bestämt att kapitalackumulation fortfarande är ”Moses och profeterna” för dagens jätteföretag. Detta håller vi helt och hållet med om. Men de ger inte någon uttömmande förklaring till varför det är så. Tvärtom tar de inte alls upp den grundläggande konkurrensen mellan kapitalister och arbetare i sin analys; den dyker upp först i de sista kapitlen som behandlar den nuvarande undanträngningen av arbetare genom automatisering. När det gäller konkurrensen mellan kapitalister vacklar de mellan felaktiga ståndpunkter: Å ena sidan identifierar de konkurrens med ”priskonkurrens”; å andra sidan förnekar de att ”priskonkurrens” råder och verkar säga att konkurrens existerar, men i ett system som är ”radikalt annorlunda” än Marx’ modell.

En hel del klaganden är på sin plats. Det är sant att i *Kapitalets* tredje band, när Marx utvecklar sin teori om bildandet av ”produktionspriser” (utjämning av profitkvoten till följd av kapitalets flöde och inflöde mellan olika industrigrenar), är stigande eller fallande priser den mekanism genom vilken profitutjämningsprocessen äger rum. Men en stunds eftertanke visar att detta bara är en underordnad mekanism, inte själva kärnan i frågan. Om man i stället för prissänkningar använder aggressiv reklam som medel för att tillskansa sig en större del av marknaden, blir hela resonemanget exakt som i *Kapitalets* tredje band. Den viktiga punkten är att ett företag uppnår en väsentligt högre profitkvot, och att denna högre profitkvot sedan lockar andra företags (säg: andra monopolisters) kapital till samma område, tills utjämning sker. Att säga att monopolisterna försöker undvika överdrivna risker betyder just i detta sammanhang att de kommer att undvika överdrivna avvikelser från de ”normala” monopolistiska superprofiterna, eftersom sådana avvikelser oundvikligen skulle dra till sig annat kapital.

Den avgörande svagheten i *Monopolkapitalet* är dock att författarna inte tar upp kapitalets exploatering av arbetskraften och därmed inte heller kapitalisternas behov av att öka det relativa mervärdet. När Baran och Sweezy talar om fattigdomen i USA påpekar de helt riktigt (s. 286) att det totala försvinnandet av reservarmén av arbetskraft under andra världskriget ledde till en förbättring ”av fattiga människors levnadsstandard över hela landet ... [som] var ingenting mindre än dramatisk”. Detta ledde i sin tur till ett tryck uppåt på reallönerna, vilket exemplifierades av den stora strejkvågen efter kriget. De fortsätter (s.287) med att konstatera att under femtiotalet ökade arbetslösheten ”stadigt och karaktären av efterkrigstidens nya teknologi betonade skarpt deras underläge som inte hade yrkesutbildning eller endast ringa sådan”. Det förefaller oss som om ”efterkrigstidens nya teknologier” skapade denna uppåtgående tendens till arbetslöshet, dvs. att den amerikanska ekonomin då gick in i den mest dramatiska perioden i hela sin historia av ersättning av arbetskraft med maskiner.

Det kan inte heller råda något tvivel om att detta drag var framgångsrikt över alla förväntningar, att de amerikanska reallönerna under mer än 10 år nästan stagnerade jämfört med de snabba ökningarna i alla andra imperialistiska länder, och att den stora vinstökningen under denna period var ett resultat av de fantastiska ökningarna av det relativa mervärde som på detta sätt producerades.

Genom att i sin analys av monopolkapitalet ”utelämna” kapitalistklassens ständiga kamp för att upprätthålla och öka exploateringsgraden av arbetarklassen, placerade Baran och Sweezy hela sitt ekonomiska koncept av det kapitalistiska systemets nuvarande funktion utanför de stridande sociala krafternas område, dvs. utanför klasskampens område. Det är därför inte förvånande att de slutar med att förneka all giltighet för den amerikanska arbetarklassens antikapitalistiska potential; de antyder denna negation redan i argumentationens premisser: Vi står inför en klassisk *petitio principis*.

När det gäller konkurrensen mellan kapitalister är Barans och Sweezys argumentation minst sagt vag. De erkänner företagets behov av att sänka kostnaderna. De erkänner företagets behov av att öka vinsterna för att uppnå ökad kapitalackumulering. De erkänner också den hårda konkurrensen i "monopolisternas djungel", för att inte tala om den hårda konkurrensen mellan monopolisterna och de icke-monopoliserade sektorerna i ekonomin. Ändå väjer de för den uppenbara slutsatsen: Att den viktigaste rationella förklaringen till denna ackumulering fortfarande är konkurrens, precis som i Marx' modell. Och detta lämnar ett gapande tomrum i centrum av deras analys.

Värdeanalys

Orsaken till denna svaghet är lätt att upptäcka. Arbetsvärdeteorin innebär att den totala mängden mervärde som ska fördelas varje år är en given kvantitet i termer av värde. Den beror på värdet av det rörliga kapitalet och på mervärdets storlek. Priskonkurrensen kan inte ändra denna givna kvantitet (utom när den påverkar fördelningen av den nyskapade inkomsten mellan arbetare och kapitalister, dvs. sänker eller höjer reallönerna och därmed höjer eller sänker mervärdekvoten). När man väl har förstått denna enkla grundläggande sanning, förstår man att monopolens undanträngande av den fria konkurrensen inte i grunden förändrar problemet *i värdet*. Det innebär att fördelningen av den givna mängden mervärde förändras, till monopolisternas fördel och på bekostnad av de icke-monopoliserade sektorerna. Det kan betyda (men detta måste i så fall bevisas) att den allmänna mervärdekvoten ökar. Men det ändrar inte på något sätt de grundläggande förhållanden som förklarar *skapandet* av mervärde.

Genom att överge området *värdeproduktion* för området monetär samlad efterfrågan döljer Baran och Sweezy de enkla grundläggande sambanden. De talar löst om att "överskottet absorberas" när sysslösa män och maskiner sätts i arbete. Men det som inte har producerats kan inte absorberas. När maskiner står stilla har vi inte ett "oabsorberat överskott", dvs. ett *mervärde* som inte har använts, eller osålda varor. Vi har oanvänt *kapital*, vilket är något helt annat. Och när "lediga människor och maskiner" sätts i arbete, "absorberas" inte "överskottet" (mervärdet) utan det *produceras*, dvs. dess mängd växer, som ett resultat av en ökning av det variabla kapitalet.

Baran och Sweezy överger den fasta grunden för värdeberäkning för det slippriga fältet "samlad efterfrågan" och visar ofta en häpnadsväckande oförmåga att skilja mellan företagets mikroekonomiska beteende och det makroekonomiska resultatet av ett sådant generaliserat beteende. De konstaterar helt riktigt att det moderna monopolföretaget tenderar att "vinstmaximera" minst lika mycket som dess konkurrensutsatta föregångare gjorde. Men de verkar glömma att den genomsnittliga vinstnivån är just det makroekonomiska resultatet av ett sådant beteende i de enskilda företagen. Detta följer omedelbart av antagandet att mervärdet, som kan fördelas mellan olika företag, är en given begränsad kvantitet varje år.

Om något monopolföretag lyckas tillskansa sig en alltför stor andel av det totala mervärdet, kommer andra företag snabbt att ge sig in i samma bransch. Exempelen med aluminium, elektroniska datorer, dupliceringsmaskiner, petrokemiska produkter, för att bara nämna några få "tillväxtindustrier" under de senaste tre decennierna, bekräftar tydligt att detta faktiskt händer. Vi kommer alltså fram till slutsatsen att under monopolkapitalismen, precis som under "konkurrensmodellen", leder vinstmaximering för enskilda företag till en tendens till utjämning av profitkvoten. Den enda distinktion man behöver göra är att under monopolkapitalismen tenderar *två olika* genomsnittliga kvoter att utvecklas: en för den monopolistiska industrisektorn och en annan för den konkurrensutsatta sektorn.⁷

⁷ I min [Marxismens ekonomiska teori](#) [kap 12, avsnittet "Utjämningen av monopolens profitkvot" och följande]

Vi kan därför dra slutsatsen att Baran och Sweezy inte har kunnat bevisa vare sig att Marx' modell baserades på någon specifik egenskap kopplad till priskonkurrens, eller att kapitalackumuleringen under monopolkapitalismen utvecklas längs linjer som är kvalitativt annorlunda än de som gäller för "konkurrenskapitalismen". Under monopolkapitalismen liksom under "konkurrenskapitalismen" förblir de två grundläggande krafterna som förklarar kapitalackumuleringen konkurrensen mellan kapitalister (om att tillägna sig större andelar av mervärdet) och konkurrensen mellan kapitalister och arbetare (om att öka mervärdekvoten).

I Marx' modell beror den genomsnittliga profitkvotens tendens att sjunka på två saker. För det första, eftersom mänskligt arbete ensamt producerar mervärde, motsvarar endast en del av kapitalet, det variabla kapitalet, produktionen av mervärde. Om det finns en tendens till att det variabla kapitalet utgör en mindre del av det totala kapitalet, kommer det att finnas en stark tendens till att relationen $m/(k+v)$ minskar. För det andra skulle detta kunna neutraliseras endast om mervärdet m/v samtidigt skulle öka. Men historiskt sett är det mycket osannolikt att ökningen av mervärdekvoten sker i samma proportion som ökningen av kapitalets organiska sammansättning. Och i det långa loppet är detta omöjligt. För medan kapitalets organiska sammansättning kan växa i det oändliga (gränsen går vid fullständig automatisering, dvs. fullständig utestängning av levande arbetskraft från produktionsprocessen), kan mervärdekvoten inte växa i det oändliga, eftersom detta skulle innebära att lönerna för arbetare som är aktivt engagerade i produktionen faller mot noll.

Baran och Sweezy hävdar att tendensen till en sjunkande profitkvot på något sätt är knuten till Marx' "konkurrensmodell" och inte längre fungerar under monopolkapitalets herravälde. Men de gör inte det minsta försök att undersöka de två grundläggande förhållanden som den sjunkande profitkvoten beror på: kapitalets organiska sammansättning och mervärdets storlek.

När det gäller kapitalets organiska sammansättning gör författarna till *Monopolkapitalet* inte någon samlad bedömning. Å ena sidan säger de att "under monopolkapitalismen kommer den takt med vilken ny undantränger äldre att vara långsammare än vad den traditionella ekonomiska teorin skall leda oss till att anta... De teknologiska framstegen tenderar att bestämma den form investeringarna tar vid varje given tidpunkt snarare än deras mängd" (s. 95, 97). Men några sidor längre fram skriver de att "Årtiondet 1953-1962 utmärktes av snabb och troligen accelererande teknologisk framstegstakt" (s. 102). De siffror som citeras styrker tesen att investeringarna i fast kapital stiger snabbare än lönerna. År 1953 uppgick de icke-finansiella företagens utgifter för forskning och utveckling samt investeringar i anläggningar och utrustning till 27,4 miljarder dollar, medan de uppgick till 44 miljarder dollar 1962 (och har sedan dess stigit till en siffra som är dubbelt så hög som 1953!) Lönerna som betalas till arbetskraft som är anställd av samma företag har verkligen inte stigit med 100 procent mellan 1953 och 1966!⁸

har jag försökt att ge några statistiska bevis för detta påstående. Det är uppenbart att Baran och Sweezy allvarligt underskattar den konkurrens som förekommer under monopolkapitalismen, både nationellt och internationellt. När de med gillande citerar Galbraiths lista över varor (s. 74), som under nästa generation fortfarande kommer att köpas från samma företag som för flera decennier sedan, måste de från denna lista utelämnat sådana viktiga varor som kol, flygplan, datorer, plast och andra petrokemiska produkter, TV-apparater, kontorsmaskiner och till och med elkraft eller stål, från vilka påståendet antingen är helt eller delvis felaktigt.

⁸ På en punkt i sitt resonemang, på ett mycket abstrakt sätt det är sant, verkar Baran och Sweezy antyda att ökningen av kapitalets organiska sammansättning är omöjlig. De skriver på s. 81 att det är "nonsens" att tänka sig att kapitalistisk produktion innebär att "en allt större mängd produktionsvaror måste produceras i det enda syftet att producera en ännu större mängd produktionsvaror i framtiden. Konsumtionen skulle utgöra en minskande andel av produktionen, och kapitalstockens tillväxt skulle inte ha något samband med konsumtionens faktiska eller potentiella expansion." Två ord är källan till förvirring här: ordet "enda syfte" och ordet "ingen relation".

Det förefaller oss bevisat att fler och fler producentvaror produceras i syfte att producera ännu fler och fler producentvaror, även om detta naturligtvis inte är deras enda syfte. Deras syfte är också att till billigare kost-

Tekniska framsteg

Först hävdar Baran och Sweezy att de enda tekniska revolutioner som verkligen orsakade enorma ökningar av produktiva investeringar var relaterade till ångmaskinen, järnvägen och bilen. Men senare (sid 267-8) medger de att den teknologiska revolution som är knuten till mekanisering, automation och cybernisering har minskat antalet okvalificerade arbetare i den amerikanska ekonomin från 13 miljoner 1950 till mindre än 4 miljoner 1962, och att denna teknologiska revolution enligt många auktoriteter fortfarande befinner sig i ett tidigt skede! Att arbetare ersätts av maskiner i vad Baran och Sweezy karakteriserar som "fantastisk takt" är väl ett uttryck för en tendens till ökning av kapitalets organiska sammansättning, eller hur?

Vi hyser ingen tvekan om att det från och med slutet av femtiotalet (d.v.s. i och med arbetslöshetens uppåtgående trend) har skett en betydande ökning av mervärdet, som utkristalliserades i en "profitexplosion" på mer än 50 procent mellan 1960 och 1965. Men att denna ökning kan fortsätta att tränga undan allt fler produktiva arbetare, som ensamma skapar mervärde, i samma takt som kapitalets organiska sammansättning ökar är tveksamt. Automatiseringen kommer att fortsätta att tränga undan allt fler produktiva arbetare; lönerna för de produktiva arbetarna kan mycket väl utgöra en gradvis minskande del av den nya inkomst som genereras i industrin; men de kommer definitivt inte att falla tillräckligt snabbt för att kompensera för den stigande organiska sammansättningen av kapitalet. Det finns alltså ingen anledning att anta att profitkvotens tendens att sjunka kommer att vändas historiskt.

Det finns ett slående bevis på detta som intressant nog citeras av Baran och Sweezy utan att de drar de nödvändiga slutsatserna. På sidorna 196-7 anger de att mellan 1946 och 1963 ökade amerikanska företags utländska direktinvesteringar mer än femfaldigt, eftersom avkastningen på investeringar utomlands var mycket högre än i USA. Uppenbarligen är kapitalets organiska sammansättning lägre och graden av monopolkapitalets marknadskontroll mindre i dessa främmande länder än i USA. Är det då inte rimligt att dra slutsatsen att ju mer de "amerikaniseras", desto mer kommer profitkvoten att tendera att sjunka? Och i USA kommer nya tekniska framsteg att leda till en ny och betydande nedgång i profitkvoten jämfört med dess nuvarande nivå.

Baran och Sweezys insisterande på en kontinuerlig ökning av "överskottet" bygger på ett mycket enkelt resonemang: Under monopolkapitalismen sjunker kostnaderna, priserna stiger tillsammans med vinsterna och därför måste överskottet öka (s. 79). Men även här är det prisberäkningar i stället för värdeanalys som döljer de makroekonomiska problemen.

Orsaken är att under monopolkapitalismen kan företagen "överbältra högre arbetskostnader till nästa led i form av högre priser, och också gör så", skriver Baran och Sweezy (s. 77). Men en stunds eftertanke visar att sådana slarviga uttalanden, hur användbara de än må vara i agitationen, inte betyder särskilt mycket när det gäller verkliga ekonomiska relationer. För om arbetsgivarna "överför" identiska högre arbetskostnader på samma sätt till alla konsumenter, stiger alla varupriser i samma proportion, och långt ifrån att "överskottet" har ökat, förblir relationerna mellan löner och mervärde, och mellan de delar av det totala överskottet som tilldelas varje företag, exakt som de var tidigare. Om denna "överföring" endast kan göras av monopolisterna, är sannolikheten stor att reallönerna faktiskt har stigit, och att monopolisternas största vinster hargjorts på bekostnad av de icke-monopolistiska sektorerna av

nader producera fler konsumtionsvaror. Och det verkar också bevisat att konsumtionen är en minskande andel av produktionen, även om detta inte innebär att det inte finns något samband alls mellan kapitalstocken och den slutliga produktionen av konsumtionsvaror. Att varaktiga konsumtionsvaror utgör en växande andel av den löpande produktionen bekräftas av amerikansk historisk statistik. Och att förneka denna möjlighet är inte bara att förneka en ökning av kapitalets organiska sammansättning under monopolkapitalistiska förhållanden; det innebär att förneka en sådan ökning även för kapitalismen på 1800-talet!

kapitalistklassen, som inte har kunnat höja sina priser i samma proportion. Inte heller i det fallet har ”överskottet” ökat utan bara omfördelats och förmodligen till och med minskat något på bekostnad av en del av kapitalistklassen. Och om priserna på konsumtionsvaror faktiskt stiger mer än lönerna, då sker en minskning av reallönen och faktiskt en ökning av ”överskottet” – men inte genom någon speciell ”ny” anordning, utan genom kapitalets urgamla metod: att sänka lönerna.

Ursprunget till Barans och Sweezys teori om ”överskottets” tendens att stiga är lätt att fastställa. Den är å ena sidan en felaktig generalisering från en tillfällig händelse: den kraftiga ökningen av kapitalisternas vinster under slutet av femtioalet och första hälften av sextioalet. Å andra sidan är det ett resultat av en tendentiös användning av begreppet ”överskott”, till och med så till den grad att det görs synonymt med ”samlad efterfrågan”. Ett sådant resonemang eliminerar helt enkelt inflationsproblemet och inkluderar ett antal fall där man räknar samma inkomst två eller tre gånger.

Här ser vi tydligt, att tvärtemot vad David Horowitz påstår, är Barans och Sweezys försök att kombinera Marx med Keynes just en av huvudorsakerna till att de leds vilse. Marx gör det kristallklart att på grundval av arbetsvärdeteorin kan all inkomst som genereras i det kapitalistiska samhället (med undantag för inkomsten för små ägare av produktionsmedel som inte utnyttjar lönearbete) endast ha två källor: antingen variabelt kapital eller mervärde. När kapitalister använder sitt mervärde för att direkt köpa individuella tjänster av hembiträden, privatlärare, präster etc. skapar de inte någon ny inkomst. De delar helt enkelt ut en del av mervärdet som en intäkt. Det är oviktigt hur många gånger detta mervärde cirkulerar under ett år. Det är alltid samma mervärde som omfördelas. Borgmästare i småstäder, vars industrier har försvunnit, vet detta genom sorglig erfarenhet: Eliminera de ursprungliga lönerna och mervärdet, och alla tjänsteinkomster försvinner som genom ett trollslag! Men om man beräknar ”den samlade efterfrågan” på det sätt som den för närvarande definieras i USA, får man intrycket att inkomsterna från alla tjänstebranscher helt enkelt läggs till industriföretagens vinster och man kommer då lätt fram till beräkningar där en del av ”överskottet” (definierat på detta slarviga sätt) är två eller tre gånger så stort som det egentligen är.⁹

Försäljningsinsatser

Ett bra exempel på detta är problemet med ökad försäljningsinsats. Försäljningskostnader ökar inte det producerade värdet, utan är ett exempel på vad Marx kallade ”cirkulationskostnader” som ”måste täckas med hjälp av merprodukten”. Baran och Sweezy citerar faktiskt detta avsnitt ur *Kapitalet* på sidan 112 i sin bok. Ändå behandlar de inte bara ökade försäljningsansträngningar som ett medel för ”absorption av mervärde” (mervärde som absorberar mervärde!). De ser det till och med som ett sätt att öka kapitalisternas profit, eftersom en del av de initiala utläggerna kommer att ”betalas av arbetarna” genom höjda konsumentpriser! De verkar inte förstå att hela utläggerna betalades av kapitalisterna i första hand, och att man inte kan lägga till det tre gånger: först som mervärde (kapitalistiska vinster), sedan som reklamutlägg (en del av vinsten som används för försäljningsinsatser), och slutligen som ytterligare kapitalistiska vinster (en del av försäljningsinsatsen återvinns från arbetarnas löner).

Även här är källan till Barans och Sweezys förvirring lätt att upptäcka. För den ”försäljningsinsats” de talar om (som inte ingår i de distributionskostnader som Marx behandlar)

⁹ Kapital som investeras i handel och flera tjänstebranscher, liksom i persontransporter, leder inte till att ytterligare mervärde skapas genom att arbetskraft anställs; det deltar bara i fördelningen av det mervärde som skapas av arbetskraft i ekonomins produktiva sektorer. Men för att beräkna den totala summan av producerat mervärde kan man inte bara lägga ihop alla företags vinster. Vissa är uppenbarligen inte resultatet av fördelning utan av omfördelning av mervärde, t.ex. när de säljer tjänster i utbyte mot vinster från andra företag (för att bara nämna ett exempel: tjänster från mäklarfirmor som uppmanas att investera nyligen realiserade vinster).

finansieras i verkligheten av kapital, och inte av det aktuella mervärdet. Eftersom monopolkapitalismen kännetecknas av enorma mängder överskottskapital, erbjuder ”försäljningskostnader” (på samma sätt som ”serviceindustrierna”) ett välkommet utlopp för detta kapital. När extra arbetare anställs, och när de köper varor med sina löner, kan den ”ökade försäljningsinsatsen utlösa indirekt ökande ’realisering’ av mervärde, ur ett ökat kapitalutlägg. Men att lägga till detta kapital (som genererats från gårdagens mervärde) till årets mervärde är ett uppenbart räknefel, när det gäller värdeberäkning.

Den giltiga och viktiga kärnan av sanning som finns i Barans och Sweezys bok är deras insisterande på outnyttjat och oanvänt kapital. Detta är förvisso ett specifikt drag hos monopolkapitalismen, som uppstår just ur den långsammare priskonkurrensen och kapitalkoncentrationen i de monopoliserade sektorerna.

Den ökar just i den mån den genomsnittliga profittkvoten tenderar att vara högre i de monopoliserade sektorerna än i de icke-monopoliserade sektorerna av ekonomin. Och det ställer den avgörande frågan om dispositionen av överskottskapital som Baran och Sweezy har belyst inom många viktiga områden. Monopolisterna får visserligen högre vinster – men de kan inte återinvestera alla dessa utan att äventyra just dessa superprofiter!

Detta är, i förbigående sagt, *huvudskälet* som tvingar monopolkapitalet att investera allt mer kapital i rustningar och – tillsammans med ett försök att motverka den fallande profittkvoten – ett av de huvudsakliga skäl som förklarar den växande volymen av kapital som exporteras av USA-imperialismen. Utan dessa två element i analysen kan USA-imperialismens inblandning i de båda världskrigen och dess nuvarande försök att ”göra världen säker för kapitalismen” inte förklaras på ett tillräckligt genomgripande sätt, som en inneboende del av systemet.

Men att lägga överskottskapital till överskottsprodukt klargör inte frågan. Om författarna hade tillämpat arbetsvärdeteorin på denna fråga, skulle de omedelbart ha noterat både sambanden och skillnaderna mellan de två avgörande problem som det åldrande monopolkapitalet står inför: investering av överskottskapital och ökande svårigheter att realisera mervärdet.

I en i huvudsak underutvecklad ekonomi är denna skillnad försumbar. Där består den samhälleliga merprodukten inte av industrivaror som behöver säljas; samtidigt är den härskande klassen inte i huvudsak inriktad på produktiva kapitalinvesteringar. Den sociala överskottsprodukten utgörs i huvudsak av jordränta, inkomster från *kompradorbourgeoisin* och vinster från utländska truster, av vilka ingen är industriellt investerad i landet. Att klumpa ihop dessa inkomster, kalla dem ”överskott” och visa att mobiliseringen av detta överskott för produktiva investeringar genom planering och industrialisering skulle möjliggöra en snabb process av ekonomisk tillväxt, är helt legitimt. Det är därför begreppet ”överskott” är operativt när Baran tillämpar det på problemet med underutvecklade länder.¹⁰

Men i ett industrialiserat imperialistiskt land är situationen en helt annan. Den samhälleliga merprodukten utgörs i huvudsak av industrivaror som måste säljas innan mervärdet kan realiseras. Denna process stöter på allt större svårigheter. Å andra sidan finns det under monopolkapitalistiska förhållanden stora kapitalreserver – som ett resultat av tidigare realisering av mervärde – vilka möter allt större svårigheter för lönsamma investeringar, och anläggningar som motsvarar investerat kapital drivs i allmänhet under den optimala kapacitetsnivån. Dessa dubbla problem med att realisera mervärde och investera överskottskapital visar båda på systemets irrationalitet. Och ingetdera kan klumpas ihop i en ny kategori av ”överskott”.

¹⁰ Jfr. *Political Economy of Growth*, Paul Baran, Monthly Review Press, 1959. [sv. övers *Utvecklingens politiska ekonomi*, 1971]

De blir ännu mer fördunklade när man går från värdeproduktions- och realiseringsanalys till analys av samlad efterfrågan, och därigenom lägger till mervärdet den enorma mängd köpkraft av inflationsursprung som tillförts systemet sedan andra världskriget. Baran och Sweezy säger själva att boomen i USA efter 1945 kan förklaras av "den andra stora vågen av bilism och förortsuppbyggnad, underblåst av en fruktansvärd tillväxt av in-tecknings- och konsument-skulder" (s. 244). Om man lägger till den inte mindre enorma ökningen av stats-skulden sedan 1940, får man en bild inte av ett "ökat överskott" utan av ökade svårigheter att realisera mervärdet, vilket förr eller senare måste få hela den uppoch-nervända pyramiden att rasa. Sweezy kommer säkert att hålla med oss om att inflatorisk köpkraft som injiceras i systemet, ur värdeproduktionens och värdefördelningens synvinkel, bara kan göra en av två saker i det långa loppet: antingen omfördela mervärdet till förmån för vissa delar av kapitalistklassen och på bekostnad av andra, eller öka mervärdet på bekostnad av lönerna. Och denna andra "lösning" skulle bara förvärra problemet med att realisera mervärdet.

Men här kommer vi återigen in på problemet med inflationen i USA och dess återverkningar både på klasskampen inom landet och på det internationella monetära systemet. Dessa frågor behöver belysas ytterligare. De är förvisso ett av monopolkapitalismens huvudproblem, vilket både borgerliga och marxistiska ekonomer alltför väl känner till.

31 mars 1967

Översättning: Martin Fahlgren

Lästips

[Överskottskapital och realisering av mervärdet](#) (1966, Mandels recension av Baran/Sweezys bok *Monopolkapitalet*)

[Debatt om arbetsvärdeläran](#) (i *Häftet för kritiska studier*, 1968)

Viktiga ekonomiska arbeten av Ernest Mandel:

[Marxismens ekonomiska teori](#) (1962) Kapitel 12 handlar om Monopolkapitalismen

Mandel: [Senkapitalismen](#) (1972)

[Långa vågor i den kapitalistiska utvecklingen. 2:a utvidgade upplagan](#) (1992)

Se även: [Inledning till Kapitalet](#)